

Laczó József¹

Egy férfi, aki nem volt ott²

„A vizsgálódás nélküli élet
nem emberhez méltó élet.”³

Kérdésfelvetés

Az alábbi tanulmányban Platón *Euthüphrón* című dialógusának kerettörténetét tekintem kiindulópontnak; azt vizsgálom a Szókratész perére vonatkozó szabályok alapján, hogy a benne foglalt találkozóval kapcsolatosan, a jogi metszetben minden harmonizál-e. Szókratész szokásával ellentétes, hogy nem válaszol a neki feltett kérdésre, mivel a beszélgetés a „filozófusi létezés terét”, egyben életmódját is jelenti. Vajon mi lehet az oka a szókratészi válasz elmaradásának? Feltételezésem szerint Platón „feladatot ad” a részünkre, hogy nézzünk utána ennek a kérdésnek, és kutassuk ki az okokat. Erre a „feladatra” való tekintettel fogalmaztam meg a tanulmány alaptézisét is, amely szerint Szókratész és Euthüphrón a dialógusban megjelölt helyen és formában nem lehettek együttesen jelen, mivel Szókratész folyamatban lévő ügye ezt a szabályok miatt nem teszi lehetővé, mert a „szent helyekről kitiltás” hatálya alatt áll. Euthüphrón kísérek és iratok nélküli jelenléte meglátásom szerint ugyancsak aggályosnak tekinthető. Ezért feltételezem azt, hogy legalább egy férfi, de lehet, hogy kettő sem volt ott a találkozón. Volt ott ugyan két férfi: Platón és Szókratész, de ők is csak gondolatban. A dialógusban olvasatom szerint a törvényi tényállás megfogalmazási kísérletén túl egyéb rétegeket is feltárhatunk. Feltevéseim sikeres bizonyítása azzal az eredménnyel kecsegtet, hogy sikerül közelebb kerülnünk Szókratész perének értelmezéséhez. Hogyan is szól a kérdés?

¹ Jogász, a Magyar Jog- és Államtudományi Társaság tagja. Kapcsolat: dr.laczo.jozsef55@gmail.com.

² Az írás Cs. Kiss Lajost köszönti 65. születésnapja alkalmából, S egyúttal emlékeztet a témával kapcsolatos közös fáradozásainkra.

³ Platón: *Szókratész védőbeszéde*. 38a 7–8. Ford. Mogyoródi Emese. Budapest, Atlantisz, 2005b. 103–104.

Kérdés, válasz nélkül

Euthüphrón kérdése a dialógusban így hangzik: „*Euthüphrón*: Mi történt, Szókratész, hogy otthagytad a Lükeiont, (1) S most itt időzöl a királyi csarnok körül? Nyilván nem valami peres ügy miatt igyekszel a királyhoz, (2) mint jómagam. *Szókratész*: Az én ügyemet, Euthüphrón, nem egyszerűen peres ügynek nevezik az athéniak, hanem nyilvános vádnak. (3)”⁴ Úgy tűnik, hogy Szókratész nem válaszol a kérdésnek arra a részére, hogy miért hagyta ott a nevezetes Lükeiont. Tudjuk, hogy a Lükeion Szókratész kedvenc helye és beszélgetéseinek gyakori helyszíne. „Apollón Lükeiosz (»Farkasölő Apollón«) szent ligete Athéntól északkeletre, ahol az egyik híres athéni Gümnaszion (az athéni ifjak testedzésére és művelődésére szolgáló intézmény) működött. Platón tanúsága szerint Szókratész ifjakkal való beszélgetéseinek kedvelt színtere volt.”⁵ Ezen kívül még három szöveghelyről tudunk, amely Szókratész magatartását és szokását alátámasztja ebben a vonatkozásban. (1) Platón *Euthüdémosz* című dialógusa, amely a következőképpen szól: „I. *Kritón*: Ki volt az, Szókratész, akivel tegnap a (1) Lükeionban beszélgettél? Jókora tömeg állt körül benneteket, így aztán bár közel mentem, mert meg akartam hallgatni, nem hallottam tisztán semmit. Felágaskodva azonban láttam, kivel beszélgettél, és idegennek tűnt. Ki volt az?”⁶ (2) A következő szöveghely Platón *A lakoma* című dialógusában található: „Szókratész pedig, miután így elaltatta őket, felkelt és eltávozott; Arisztodémosz szokása szerint követte. A Lükeionba (134) ment, megmosakodott, a napot úgy töltötte, mint máskor, S miután eltöltötte, estefelé hazament, hogy nyugovóra térjen.”⁷ (3) A harmadik szöveghely Platón *Lüszisz* című dialógusában lelhető fel:

„I. Az Akadémiáról egyenest a Lükeion (1)⁸ felé igyekeztem a városfalon kívüli úton, amely a fal mentén vezetett. Amikor odaértem ahhoz a kapucskához, ahol a Panópsz-nak szentelt forrás ered, összetalálkoztam Hippothalésszal, Hierónümosz fiával, meg a paianeiai Ktészipposzal, és még néhány ifjúval, akik csoportokba verődve álldogáltak. Ahogy a közelükbe értem, Hippothalész észrevett és odakiáltott: – Hová mégy, Szókratész? És honnan jössz? – Az Akadémiáról jövök és egyenest a Lükeionba igyekeztem – feleltem.”⁹

⁴ Platón: *Euthüphrón*. 2a 1–7. Ford. Mogyoródi Emese. Budapest, Atlantisz, 2005a. 15.

⁵ Uo.

⁶ Platón: *Euthüdémosz*. 271a 1–5. Ford. Horváth Judit, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2006. 57.

⁷ Platón: *A lakoma*. 223d 10–14. Ford. Horváth Judit, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2005d. 97.

⁸ Platón: *Lüszisz*. Ford. Mészáros Tamás, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2003. 129. 1. lj.

⁹ Uo. 203a–203b.

Mindezek a szöveghelyek kiemelik, megerősítik és bizonyítják, hogy a megnevezett szent hely és közösségi tér, a Lükéion, milyen fontos szerepet töltött be Szókratész életében. Nap nap után ott találta meg az értelmes elfoglaltságot magának, amely élete értelmét jelentette, és többször is kész volt meghalni érte, amennyiben ez szükséges. Nem hagyná akkor sem abba ezt a tevékenységét, ha ez lenne a feltétele a szabadságának.¹⁰

Arisztotelész szövegkorpusza alapján olvasatom szerint Szókratész nem ott hagyta a Lükéiont az *arkhón baszileusz* idézése miatt, hanem a jogszabályi rendelkezés miatt nem mehet oda, amíg az eljárás folyik ellene. A vádirat átvételétől kezdődően ki van tiltva a szent helyekről az eljárást vezető arkhón jogszabályon alapuló rendelkezése és „végzése” szerint. Ha az *arkhón baszileusz* döntése ellenére tiltott helyre menne, istentelenséget követne el, amely súlyosbítaná az amúgy sem könnyű helyzetét, mivel a tiltott helyeken való tartózkodás is megvalósítja az *aszebeia* bűncselekményét, és beszennyezi mind a helyet, mind pedig az embereket, akikkel ott érintkezik. A görögök *miaszmának* nevezik ezt a „fertőzőnek” minősített állapotot és tevékenységet. „*Aszebeia*t követett el [...] Andokidész is, aki a tilalom ellenére részt vett szent cselekményekben.”¹¹ Ezért Szókratész/Platón Euthüphrón kérdése vonatkozásban mintegy „visszatartja a tudását”.¹² Ennek szerepe van a beszélgetés megtörténte, annak feltételes volta, tartalma és a teljes peres eljárás megítélésében is. Álláspontom szerint ezen túlmenően kihatással van Szókratész védekezésére és magatartására is. A szent helyekről való kitiltása az egyik túlsúlyos mozzanat az ellene folyó eljárásban, és úgy tűnik, hogy ez a perrel kapcsolatos megoldások és kombinációk eredményességének is az egyik lehetséges kulcsa.

A dialógus olvasatai

Feltételezésem szerint Platón *Euthüphrón* című dialógusának több narrációja is lehetséges, és több „síkja” is feltárható. (1) Az első egy „irodalmi sík”, amely szerint ez egy dialógus, és a műfaját tekintve dráma, még hozzá az előírás szerinti cselekménnyel, párbeszéddel és történettel. Elbeszél egy hipotetikus történetet, amelyben az *aszebeia* eljárás hatálya alatt álló Szókratész az *arkhón baszileusz* székhelye előtti szent ligetben találkozik Euthüphrónnal, a jóssal. A jós az apja ellen akar gyilkosság miatt istentelenségi pert indítani, mivel

¹⁰ Platón (2005b): i. m. 29d. 84.

¹¹ Horváth Barna: *A géniusz pere. Szókratész – Johanna*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2003 [1942]. 23.

¹² Thomas Alexander Szlezák: *Hogyan olvassunk Platón?* Ford. Lautner Péter. Budapest, Atlantisz, 2000. 26.

az istenes dolgokban szakértőnek vallja magát. A gyilkosság azonban az ögörög jog szerint közügynek számít. A kitiltás hatálya alatt álló Szókratész kéri, hogy tanítsa ki őt az istenes dolgok lényegéről, mert az istentelenségi perében az igazság kiderítése érdekében nagy szüksége lenne erre a tudásra. Euthüphrón elfogadja a felkérést, és többször is kísérletet tesz az „istenes dolgok” fogalmának meghatározására, de kudarcot vall, és a fontosabb elfoglaltságára hivatkozással eláll a beszélgetéstől – és lehet, hogy az apja elleni eljárás megindításának szándékától is. Így a dráma apóriában végződik, mert nem találják meg a keresett fogalmat. (2) A második olvasat a „jogi sík”, amely egy „törvényi tényállás” meghatározására, megfogalmazására és megértésére tett kísérletként is értelmezhető. Ez a kísérlet az *aszbeia* bűncselekményének megragadására tett erőfeszítés. Azért mondhatjuk, hogy kísérlet, mert Euthüphrón nem tud minden követelménynek megfelelő fogalmi meghatározást adni a bűncselekmény központi eleméről, annak fogalmáról, így az istentelenség bűncselekményének és fogalmának meghatározására tett gondolatkísérlet eredménytelen. A levonható jogi következtetés az, hogy még azok sem tudják, hogy mi az istentelenség bűncselekménye, akiknek ezt hivatalból, a közfelfogás szerint minden nehézség nélkül kellene prezentálniuk. (3) A harmadik lehetséges olvasat a filozófiai-logikai sík, amely egy fogalom meghatározási módjának és menetének mintájaként is olvasható. A dialógust olvasva kapunk ugyan bizonyos fogalmakat, de ezek nem kielégítőek, illetve más fogalmi meghatározást kapunk az eredeti céltól eltérően, amely szerint az államunk törvényeinek maradéktalan betartásával kerülünk közel az istenesség fogalmának a lényegéhez. Mogyoródi Emese, a dialógus legújabb fordítója szerint „[u]gyanakkor, amennyiben mégis kivonható belőle valamilyen univerzális definíciós kísérlet az istenesre vonatkozóan, az nagyjából a következő: az istenes a(z isteni) törvény feltétlen betartása”.¹³ (4) A negyedik olvasat Szókratésznek a szofistáktól különböző módszerének demonstrálása, az *elenkhosz*. Ebben az esetben a beszélgetőpartner tudása/nem tudása, vélt tudása és a közösségben elfogadott megítélésének vizsgálata is történik, tehát a társadalomban elfoglalt helye, timéje is a beszélgetés tétje. A partner esetleges vélt tudása, tudatlansága, a legszégyenletesebb tudatlanság az amathia. Szókratész nem tudja, de kérdezi. Euthüphrón tudni véli, de mégsem tudja, pedig a tudása társadalmi és közösségi elvárás – már csak a státusza miatt is. Tovább fokozva ezzel szégyenletes nem tudását: aki az apját készül emberölés miatt bíróság elé vonni, annak a kérdésben biztos tudásra van szüksége, mint annak a közösségnek, amely az apai korban lévő Szókratészt citálja bíróság elé tudatlanságában.

¹³ Platón (2005a): i. m. 22. lj. 26.

Az Euthüphrón drámai időpontja

A dialógusban rögzített beszélgetés Kr. e. 399-ben, Munükhión¹⁴ havában történik; az ógörög athéni naptár szerinti idő mai megfelelője az április–május hónap, de annak is inkább az eleje, mert a rendelkezésünkre álló adatokra való tekintettel hosszabb *anakriszisz* eljárással kell számolnunk az *arkhón baszileusz* előtt. A jelzett drámai időpont Horváth Barna szerint a déloszi hajó útjának feltételezett idejére alapozott kombináció, mert a *thargélia* aratási ünnep. A hónap neve Thargélión, amely a naptár szerint május–június hónapnak felel meg. A Thargelosz pedig az edényt és a benne süített első szent kenyeret és a zsenge áldozatot is jelképezte.¹⁵ A déloszi hajó útja – amely a mítosz szerint Thészeusz hajója volt – fogadalom alapján történt: eszerint Apollónnak és Artemisznek, amennyiben az athéniaiak megszabadulnak a perzsáktól, hálából minden évben zsenge áldozatot visznek Déloszra, a két istenség születési helyére. Ennek az ünnepnek a folytatását, felújítását is feltételezem a 11. alkotmányreform utáni időre.¹⁶ Úgy tűnik, hogy ez egy szakrális aratási ünnep; ezért is szünetelnek a kivégzések a városban, mert ebben az időszakban tilos embert ölni annak érdekében, hogy a város vallási értelemben vett tisztaságát megőrizték. Szókratész ítélete alapján a kivégzését az ünnep végére, a hajó visszaérkezését követő napra tesszük, Platón *Kritón* című dialógusára is hivatkozással. „Szókratész: Megmondom. A hajó érkezését követő napon kell ugyanis meghalnom.”¹⁷ A szent hajó „felkoszorúzását”¹⁸ Apollón papja a Szókratész tárgyalását megelőző napon cselekedte.

A vallással kapcsolatos ügyek az *arkhón baszileusz* hatáskörébe tartoztak. Ez a köztisztviselő folytatta le az *anakriszisz* eljárást, és ő tűzte ki a tárgyalás határnapját a fent említett felkoszorúzási ünnepséget követő határnapra. Az arkhón mutatta be a per előtti füstáldozatot, elnökölt a tárgyaláson, ő mondta ki a határozatokat, írásba foglalta az ítéletet, valamint dönthetett az óvadék kérdésében. A vádirat átadásával egy időben ő közölte Szókratészszel, hogy nem látogathatja a szent helyeket, és előírta, hogy kötelező írásban benyújtani a védekező iratát.¹⁹ Feltételezésem szerint a szent és szakrális ünnepen – amely „a hajó felkoszorúzásának” ünnepségét jelentette – Szókratész a kitiltása miatt nem lehetett jelen. A filozófus nélkül hangozhattak el a „szép

¹⁴ Horváth (2003): i. m. 12.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Laczó József: Az athéni állam a tizenegyedik alkotmánymódosítás után. *Szakmai Szemle*, 15. (2017a), 4. 128–148.

¹⁷ Platón: *Kritón*. 44a. Ford. Gelenczey-Miháltz Alirán. Budapest, Atlantisz, 2005c. 158.

¹⁸ Horváth (2003): i. m. 13.

¹⁹ Szoboszlai-Kiss Katalin: *Alvó demokrácia. Kormányzásról, törvényről, erkölcsről Homérosztól Szókratészig*. Győr, Universitas-Győr, 2018. 117.

politikusi beszédek” Délosszal, a hajóúttal és a megújulással kapcsolatosan is. A közösség Szókratész nélkül ünnepelt, és tartott közösséget építő, szakrális cselekedetet. Nem jó előjel a per kimenetével kapcsolatosan az eljárás alá vont személy nézőpontjából.

A beszélgetés helyszíne

A korabeli Athénban a Baszileusz sztoa körüli hely minden valószínűség szerint egy liget. Maga a „hivatal” Pauszaniász szerint jobbra az első épület, amennyiben a Kerameikosz felől lépünk az Agorára.²⁰ Szókratészt Platón írásának tanúsága szerint már az arkhón idézte meghallgatásra. Ez a felek, valamint az arkhón legalább második találkozása volt, hiszen az első alkalomra Melétosz idézte meg őket, az ógörög jog szerint a kívánt határnapot minimálisan négy nappal megelőzően. Az *arkhón baszileusz* a kilenc arkhón közül a három „kiemelt” köztisztviselő egyike, mégpedig a kultuszért felelős. Az *arkhón epónümoszról* nevezték el az évet, a hatásköri leosztás szerint pedig ő felügyelte a bel- és külpolitikát. Az *arkhón polemarkhosz* a hadvezérek, a sztratégoszok testületét irányította; tulajdonképpen a hadsereg „fővezérének” vagy „vezérkari főnöknek” titulálhatjuk. A maradék hat arkhónt ebben az időben együttes névvel illették: ők voltak a theszmothetészek, akiknek fontos szerep jutott az igazságszolgáltatásban, illetve az eljárások biztosításában, valamint a bíróságok felállításában, hogy csak a joggal kapcsolatos tevékenységük lényegét említsem. Az *arkhón baszileusz* hatásköre és illetékessége a szentélyek és kultuszok felügyeletén túl a vallással kapcsolatos peres ügyekre, az áldozatbemutató kötelezettségének elmulasztása miatti eljárásra, a misztériumok profanizálására és a gyilkossági perekre terjedt ki. Ezek közül néhány kiemelkedő ügyben elnökölt is a bíróságon, de az *anakriszisz* eljárás lefolytatása a szabályok szerint mindenképpen az ő hatáskörébe és illetékessége alá tartozott mind Szókratész, mind pedig Euthüphrón ügye esetében.

Ki volt Euthüphrón?

Euthüphrón személye vitatott, mert Platón dialógusain kívül máshol nem találkozunk vele. Ott is csak két alkalommal említi a szöveg, mégis történelmileg valós személynek kell gondolnunk. Érdekes, hogy az alábbi idézetekben

²⁰ Pauszaniász: *Görögország leírása I.* Ford. Muraközi Gyula. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2008. 3. 1; Platón (2005a): i. m. 1. lj. 15.

Szókratész csak azt említi, hogy találkozott a jóssal, de azt nem, hogy az arkhónnál volt, mert az szíveskedett megidézni őt.²¹ Platón a *Kratülosz*ban így ír Euthüphrónról:

„XV. Szókratész: Én, kedves Hermogenész, a proszpaltéi Euthüphrón (40) hibáztatom, tőle ragadhatott rám, miután ma reggel sokáig együtt voltam vele és hallgattam őt. Megszállottságában, úgy látszik, nemcsak a fülemet töltötte meg ezzel a nagyszerű bölcsességgel, hanem a lelkemre is hatott. Úgy gondolom tehát, az volna a helyes eljárás, ha ma kihasználnánk ezt a megszállottságot, és áttekintenénk a nevekre vonatkozó többi kérdést is; aztán majd holnap, ha ti is jónak látjátok, megszabadulhatunk ettől a bölcsességtől, és utána meg is tisztulunk, ha találunk egy olyan papot vagy akár szofistát, aki ért az ilyesfajta megtisztításhoz.”²²

Platón athéni polgárként és a Proszpalté démosz tagjaként említi.²³ Euthüphrón apja „élemedett korú aggastyán”.²⁴ Így Euthüphrón Szókratész nál fiatalabb, valószínűleg az akméján már túljuthatott, amely mint tudjuk, a 40. életévét jelenti. Ezt erősíti az is, hogy rendszeres szereplője az athéni közéletnek, valamint a népgyűlésnek. A gyakori felszólalásból következik, hogy elmúlt 40 éves. Szókratész – mint tudjuk – éppen 70 esztendő. A kitiltás intézményét biztosan ismernie kellett a peres gyakorlatban gyakori közszereplései miatt, valamint a *dokimaszia* eljárás miatt is, amelyben a jogszabályok tanulása és ismerete előírás. A *dokimaszia* eljárás lényege, hogy a serdült ifjakat sikeres vizsga esetén az eljárás végén a férfiak közé emelik.²⁵ Ebben az esetben pedig Euthüphrón kérdése költői is lehet Szókratész felé, de a „beszennyeződés”, a *miaszma* lehetősége miatt azt gondolom, hogy ezt Platón nem említi, és „ránk bízza”, hogy értelmezzük. Amennyiben valóban olyan rögeszmésen félt Euthüphrón a *miaszmától*, az ő szakértői álláspontját kellő súllyal kell kezelni, és úgy tűnik, hogy a találkozó hipotetikus voltát is el kell fogadnunk. Platón így ír Euthüphrón vonatkozásában: „Hisz engem is hányszor kinevetnek, ha az istenekre tartozó dolgokkal kapcsolatban nyilatkozom a népgyűlésen, és megjósolom nekik a jövőndőt – csak gúnyolódnak rajtam, hogy örült vagyok.”²⁶ Platón mantisznak, jósnak állítja, és az etimológia, az isteni elragadtatottság, valamint a bölcsesség szakértőjeként mutatja be.²⁷

²¹ Platón (2005a): i. m. 6. lj. 17.

²² Platón: *Kratülosz*. 396d 4 – 397a 1. Ford. Horváth Judit, Böröczki Tamás. Budapest, Atlantisz, 2008. 39–40.

²³ Platón (2005a): i. m. 7. lj. 15.

²⁴ Uo. 4a 5. 18.

²⁵ Platón (2005c): i. m. 47. lj. 200–201.

²⁶ Platón (2005a): i. m. 3c 1–5. 17.

²⁷ Uo. 7. lj. 17.

Euthüphrón narrációja a jogesetről

Euthüphrón gondja, amellyel az *arkhón baszileusz*t felkereste, így szól:

„Különben a megölt ember bérmunkásom volt, és amikor Naxoszon műveltük a földet, ott dolgozott napszámban nálunk. (10) Mármost egyszer jól lerészegeedett, aztán fel-dühödött az egyik szolgánkra, és elvágta a torkát. Erre az apám kezét-lábát összekötözve belökte egy gödörbe, és ide küldetett valakit a vallási tanácsadóhoz, hogy megtudakolja tőle, mi a teendő. Eközben a megkötözöttel egyáltalán nem törődött, gondolván, hogy mivel gyilkos, mit sem számít, ha akár meghalna is – ami be is következett. Mert az éhségtől, a hidegtől és a körelékeitől elgyötörve elpusztult, mielőtt a hírnök visszaérkezett volna a tanácsadótól. Nos, persze hogy haragszik rám az apám az egész rokonsággal egyetemben, hiszen egy gyilkos miatt vádolom gyilkossággal az apámat, pedig szerintük nem is ő ölte meg őt, de ha megölte volna is, akkor is, mivel az elhunyt maga is gyilkos volt, az ilyennel nem kell törődni – hiszen istentelen dolog, hogy egy fiú gyilkossággal vádolja az apját.”²⁸

Mogyoródi Emese fontos dologra hívja fel a figyelmünket:

„Naxosz a Küklaszok legnagyobb szigete, Parosztól keletre fekszik. Euthüphrón és apja feltehetőleg telespeként (*klérukhosz*) éltek itt, és művelték a földet. Komoly fejtrésre adott okot a tény, hogy Athén Naxoszt 404-ben (tehát az Euthüphrón drámai ideje, azaz 399 előtt öt évvel) elvesztette. Platón tehát vagy szándékosan él az anakronizmussal, hogy jelezze, a dialógus fikatív, vagy azt kell feltételeznünk, hogy Euthüphrón öt évet várt apja beperlésével. Úgy tűnik azonban, hogy a dialógus nem lehet fikatív, mert a történet ehhez túlságosan komplikált és különleges. Euthüphrón késlekedését viszont nem okozhatták a Burnet által említett történeti, ill. törvénykezési körülmények. [...] Hoeber szerint a késlekedés megvilágítja Euthüphrón jellemét (és jól illik apja idős korához): az évek múlásával az orphikus szektákhoz közel álló fiúban növekszik az aggodalom apja és a maga túlvilági sorsával kapcsolatban, ezért minden óvintézkedést megtesz, hogy mielőtt még késő lenne, megtisztítsa magát és az apját minden megelőzőleg elkövetett vétektől.”²⁹

Érdekes, hogy más vallási szakértő segítségét kéri az ügyben annak ellenére, hogy Euthüphrón is szakértőnek számít. Egyéb vonatkozásban azonban úgy tűnik, hogy Szókratész feltételezett szent helyekről való kitiltása és *miaszmá*ja, a válasz hiánya, illetve elhallgatása, valamint Euthüphrón és Szókratész idézési szabályoknak meg nem felelő jelenléte, továbbá a békeszerződés tiltó passzusa értelmében ezt a kérdést a találkozó szempontjából érdemes újragondolni. Tekintettel arra, hogy a Kr. e. 404-ben bekövetkezett tragédia, amelyet Aigoszpotamoi jelentett Athénnek, egyértelmű volt a peloponnészoszi háború elvesztésével. A béke-

²⁸ Platón (2005a): i. m. 4c–4e. 18–21.

²⁹ Uo. 10. lj. 20.

szerződés szerint Athén minden hódítását feladja, nem vásárolhat földet a területén kívül, és a *klérukhoszok* sem bérelhetnek földet a városállam területén kívül.³⁰ A szövegkorpuszok alapján Euthüphrón Naxosz szigetén csak Kr. e. 404 előtt lehetett *klérukhosz*. Az ötéves várakozási idő annak érdekében, hogy az ügyet bíróság elé vigye idős édesapja vonatkozásában, valamint hogy a *miaszma* alól megtisztuljon, most hirtelen annyira sürgős lett, hogy egy másik sürgős ügy miatt ismét halasztana; talán újabb öt évet, kockáztatva egy másik beszennyeződést, amely esetben az istentelenségi vád alatt lévő Szókratészszel kedélyesen elbeszélget egy szent helyen, miközben az a kitiltás hatálya alatt áll. Euthüphrónnak ezt biztosan tudni kellett. A státuszából következő jogismerete és a Szókratész elleni vádirat kivonatának a hivatalos táblákon való kifüggesztése miatt is értesülnie kellett az esetről. Az, hogy túlságosan bonyolult és komplikált a történet, inkább Platón fantáziáját dicséri, semmint Euthüphrón eltökéltségét. Az ELTE ÁJK bármelyik büntetőjogi jogesetgyűjteménye hasonló mintázatot mutathat a jogesetek területén, mind a fantázia, mind a bonyolultság és az életszerűség vonatkozásában, pedig nem mindegyik történt meg, vagy nem úgy, ahogyan az a jegyzetben leírásra került. Még az is lehetséges, hogy Szókratész a gondját teszi jobban láthatóvá. Ő idős emberként az apja is lehetne Euthüphrónnak, az athéniek pedig istentelenül és tisztelenül indítottak ellene pert az *aszebeia* vádja miatt. Szókratész azonban az *elenkhosz* keretén belül veszi „tisztító” eljárás alá Euthüphrón, Melétoszt, Anütoszt, Lükónt, a bírakat, az arkhónt és a városállam közösségét, amint azt Platón *Szókratész védőbeszéde* című művéből is kikövetkeztethetjük. Az eddig előadottak miatt is fontos áttekintenünk a kitiltás jogintézményét, amely Szókratész esetében előrehozott büntetésként is felfogható.

A kitiltás jogintézménye

Arisztotelész *Az athéni állam* című munkájában található egy szöveghely, amely Szókratészre vonatkozik, és lehetőséget nyújt perének jobb értelmezéséhez. Az alább hivatkozott szöveghely a kitiltás jogintézményét tartalmazza az *arkhón baszileusz* hatásköre és illetékessége vonatkozásában:

„2. Hozzá kell benyújtani a keresetet istentelenségi ügyben. [...] 4. Ezekben az ügyekben, kivéve, amelyek az Areiospagos elé kerülnek, a sorshúzással kiválasztottak mondanak ítéletet. A betérjesztést a basileus teszi, S egy szent helyen szabad ég alatt ítélik. A basileus, mikor törvénykezik, *leveszi*³¹ a koszorúját. A vádlott egyébként ki van tiltva a szent helyekről, sőt még a piacra sem szabad betennie a lábát; ekkor

³⁰ Horváth (2003): i. m. 39–45.

³¹ Kiemelés tőlem, mert a másik fordításban ebben a vonatkozásban eltérés tapasztalható.

azonban szent helyre belépve védekezik. Ha a basileus a tettest nem ismeri, ismeretlen tettes ellen emel vádat. A basileus és a phylobasileusok ítélkeznek az élettelen tárgyak és ezen kívül az állatok elleni gyilkossági perekben is.”³²

A másik szövegcsoport így szól:

„4. Ezekben az ügyekben, kivéve, amelyek az areioszpagosz elé kerültek, a sors-húzással kiválasztottak mondanak ítéletet. A betérjést a baszileusz teszi, S egy szent helyen, szabad ég alatt ítélkeznek. A baszileusz, amikor ítéletet mond, *felteszi*³³ a koszorúját. A vádlott egyébként ki van tiltva a szent helyekről, sőt még a piacra sem szabad betennie a lábát, ekkor azonban szent helyre belépve védekezik. Ha a baszileusz a tettest nem ismeri, ismeretlen tettes ellen emel vádat. A baszileusz és a phylobaszileusok ítélkeznek az élettelen tárgyak és ezen belül az állatok elleni gyilkossági perekben.”³⁴

Az imént ismertetett két fordítás egyértelműen mutatja, hogy a kitiltás intézményét tekintve nincs tartalmi különbség a koszorú le- vagy feltétele között. A különbség okát egyelőre nem ismerem. Nagyobb valószínűségűnek tartom, hogy mivel a koszorú egy jelvény, az ítélet kimondásánál inkább a közhivatalnok fején van. A levétel akkor esetleg csak elírás lehet? A szöveghely alapján feltételezem, hogy az *aszebeia* eljárás alá vont személy szintén nem léphet be a szent helyekre, és istentelenségi pert von maga után az, amennyiben ezt mégis megteszi, megszegi.

Ilyen volt Andokidész ügye is, aki a tiltás ellenére részt vett a szent cselekményben, és tiltott helyen tartózkodott.³⁵ Gondolatmenetem szerint ezzel a szöveghellyel közelebb kerülhetünk néhány kérdés megoldásához mind az *Euthüphrón* című dialógus értelmezésében, mind pedig Szókratész pere jobb és megközelítőbb feltárásában.

„2. Hozzá kell benyújtani a keresetet istentelenségi ügyben, és ha valaki papi méltóság ügyében támaszt igényt valakivel szemben. Ő dönt mind a nemzetségek, mind a polgárok közötti vallási kérdésekben támadt összes viszályokban. Hozzá kell benyújtani az emberölés ügyében is a vádat, S ő hirdeti ki a törvényes jogokból való kizárást. 3. Az emberölési vagy megsebesítési perek, ha a gyilkosság vagy megsebzés előre megfontolt szándékkal történt, az Areioszpagosz elé tartoznak, úgyszintén a mérgezés, ha halált okoz, továbbá a gyújtogatás, egyedül ezekben ítélkezik az Areioszpagosz

³² Arisztotelész: *Az athéni állam*. LVII. 2. 4. In *Államéletrajzok. Arisztotelész, Hérakleidész Lembos, Pseudo-Xenophón, Kritias és Héródész Attikos*. Ford. Ritoók Zsigmond, Németh György. Budapest, Osiris–Századvég, 1994. 49.

³³ Kiemelés tőlem, mert a két idézett szöveghely ebben a vonatkozásban eltér egymástól.

³⁴ Arisztotelész: *Az athéni állam*. LVII. 4. Ford. Ritoók Zsigmond. Budapest, Akadémiai, 1954. 117.

³⁵ Horváth (2003): i. m. 23.

tanácsa. A véletlen gyilkolás és gyilkossági szándék felett, továbbá olyan ügyben, ha valaki rabszolgát, metoikoszt vagy idegent öl meg, a Palladion bírái ítélik meg. Ha valaki elismeri, hogy ölt, de azt állítja, hogy eljárása nem ütközik törvénybe, mint például, ha felesége elcsábítóját tetten érte, vagy ha harcban nem ismert fel valakit, vagy a versenyen küzdelem közben történt – az ilyen felett a Delphinionban ítélik meg; aki száműzetésben van megbocsátható gyilkosságért, és megvádolják, hogy valakit megsebzett, a felett Phreatosz csarnokban ítélik meg, ő pedig egy lehorgonyzott hajóban védekezik.”³⁶

Nem lenne helyes, ha Euthüphrón jogesete ügyében az egyenes és az eshetőleges szándék vonatkozásában a mai fogalmak szerinti megkülönböztetést alkalmaznánk, mert a görögök ezeket a megkülönböztető fogalmakat nem használták, és semmiképpen sem szeretnék túlterjeszkedni az akkori fogalmaik valóságos tartalmán. Az egyértelműnek tűnik, hogy a napszámos által megölt rabszolga esete az *arkhón baszileusz* elé tartozik az *anakriszisz* eljárás szempontjából. A bírósági eljárásra azonban nem a *héliaia dikasztérionjának* van hatásköre és illetékessége az idézett szöveghely szerint. Ha Euthüphrón apja nyilvánvalóan egyenes szándékkal ölte volna meg a napszámost, akkor az Areioszpagosz elé kerülne, de Platón gondosan állította össze a jogesetet ebben a vonatkozásban is. Ebben az esetben a hatáskör és illetékesség tekintetében nincsenek aggályaink. Az *anakriszisz* eljárás tartozik az *arkhón baszileusz* elé, míg attól függően, hogy szándékos, gondatlan, esetleg megbocsátható esete áll-e fenn az emberölésnek/gyilkosságnak, más-más fórumon ítélik meg felőle. Mogyoródi Emese meglátása, miszerint az ógörög jog nem tesz különbséget a szándékos és gondatlan emberölés között, úgy tűnik, nem tartható, mert az Arisztotelészről idézett szövegkorpusz szerint más-más hatáskör és illetékesség alá tartozik a szándékos és a gondatlan emberölés tényállása. Ebben az esetben pedig van értelme a megkülönböztetésnek. További megkülönböztetésnek számít az, hogy kinek a sérelmére követték el a bűncselekményt, és ki volt az elkövető, valamint az is, hogy a megbocsátható emberölés megkülönböztetésének esete fennáll-e. Arisztotelész tehát mind a kitiltás intézményében, mind pedig az emberölés alakzatai és alanyi köre vonatkozásában eligazít minket az ógörög athéni jogban. Megjegyzem, hogy Euthüphrón esetében nem egy, hanem két emberölés esetéről van szó. A római jog szerint számítana csak dologrongálásnak a rabszolga megölése, és kártérítési összeg fizetésére lenne kötelezhető az elkövető. A napszámos részegen megöli a rabszolgát, amely ebben az esetben dologrongálást jelentett. Az apa pedig „eshetőleges szándékkal” megöli a napszámost, aki a rabszolgáját ölte meg ittasan. Térjünk azonban vissza a választott dialógus narrációjához!

³⁶ Arisztotelész (1994): i. m. LVII. 2. 3. 48–49.

Jelentkezzen, aki nem volt ott!

Euthüphrónnak az apja perbe vonásához a találkozónapján nyilvános helyen, két tanú jelenlétében meg kellett volna idéznie az édesapját. Még ezen a napon meg kell jelennie az arkhón előtt a vádirat leadása és az idézés szabályszerűségének tanúsítása végett az alkalomra felkért személyek társaságában.

„Az attikai perjog értelmében az idézés úgy történt, hogy a felperes, illetőleg a vádló egy vagy két tanú kíséretében felkereste ellenfelét, és őt a kereset, illetőleg a vád jogalapjának megjelölése mellett felhívta arra, hogy meghatározott napon az illetékes hatóság előtt jelenjen meg, (11) a keresetlevél, illetőleg a vádindítvány átvétele végett. Az idézésnek legalább négy nappal kellett ezt az utóbbi napot megelőznie. Az idézést követte a keresetlevélnek, illetőleg a vádindítványnak az illetékes hatóságnál való benyújtása. (12) Ezt a hatóság előzetes vizsgálatnak veti alá, esetleg a megjelent perbeli ellenfél előterjesztésére.”³⁷

Mivel Euthüphrón az istenes dolgok szakértőjének mondja magát, és a közössége is annak tételezi őt, nem kell felvilágosítást kérnie az arkhontól, hanem a tudása alapján is cselekedhet, tehát az idézés napján az irattal és az apja idézésénél jelen lévő két tanúval kell megjelennie az arkhón előtt az eljárás megindítása céljából. A két tanú igazolja az idézés szabályszerűségét a beszélgetés napján, az iratot pedig szintén ezen a napon kell leadnia. A Szókratésszal való beszélgetésre tehát két tanúval és irattal kellene megjelennie. Amint azt a dialógusból tudjuk, ez nem így történt. Nehezíti a jó helyzetét, hogy az idézés nem történhetett az édesapja lakóhelyén, még akkor sem, ha együtt laktak, mert a lakóhely ebből a szempontból is szent és sérthetetlen. „A per a törvénybe idézéssel kezdődött. Az eljárást kezdeményező maga keresett alkalmat arra, hogy kettő tanú előtt felszólíthassa az ellenérdekű felet a hatáskörrel rendelkező állami szerv előtti megjelenésre. Az idézés nem történhetett a perbe vont lakásában, mert a családi hajlék szent és sérthetetlen volt.”³⁸ Ebben az esetben pedig Euthüphrón irattal a kezében, két tanú kíséretében kellett volna, hogy a helyszínre érkezzen, de nem ez a helyzet állt fenn. Olybá tűnik, hogy Euthüphrón volt az a férfi, aki „nem volt ott”. Szókratész helyzete sem könnyű azonban az írott formában és módon való megjelenés kérdésében.

Szókratész esetében pedig az a helyzet, hogy őt már az arkhón idézte, ez pedig az *anakriszisz* eljárás megindítását jelentette. Nem lehetett a vádlói perbevonásra való első megjelenése a dialógusban írt alkalom, amelyet a határnap előtt Melétosznak és két tanúnak a kíséretében kellett cselekednie, mert őt már nem

³⁷ Horváth (2003): i. m. 14.

³⁸ Horváth Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001. 53.

az ellenfelei, hanem az arkhón idézte meg. Ebben az esetben ez a második vagy harmadik megjelenése az *anakisizis* eljárás során az arkhón előtt. A Melétosz általi határnapon megkapja, és közlik vele a vád tartalmát, és felhívást kap a saját apológiája írásban való benyújtására. Ha arra az idézésre megy, hogy a felhívásnak eleget tegyen, és leadja az apológiát, akkor ennek az iratnak kell nála lennie, tehát Euthüphrónhoz hasonlóan ő sem mehetett üres kézzel a találkozóra. Ha pedig az *anakisizis* eljárás során ez már korábban megtörtént, és leadta az írásbeli apológiáját, akkor a felek közös kikérdezése történik, mert az *anakisizis* eljárás kontradiktórius. Ebben az esetben pedig ő sem lehetett volna egyedül, mert Melétosznak ott kell lennie, hiszen az idézésen neki is meg kell jelennie. Euthüphrón kérdésére tehát, hogy ki az illető, csak rá kellett volna mutatnia a vádlójára, Melétoszra. Ebben az esetben Szókratész az a férfi, aki „nem volt ott”. A fentiek szerint, a dialógusban megjelölt formában és módon sem Euthüphrón, sem pedig Szókratész nem volt ott. Ekkor pedig ez a „két férfi – egy eset” módzatának fennállása. Ekkor csak Platón és Szókratész volt ott, de ők is csak gondolatban, hogy ez a szép irodalmi/filozófiai alkotás megszülethessen.

Az elmaradt válasz adóssága

Euthüphrón kérdésére a következő válasz lenne adható, Szókratészt mintegy „megidézve”:

„Drága barátom, amint azt te is tudod, nyilvános magánvád miatt istentelenségi pert indított ellenem a Pitthosz démoszból származó Melétosz fia, Melétosz. Mint láthatod, a vádirat kivonata kifüggesztésre került a táblákra. Államunk törvénye szerint az eljárás alatt, a vádirat átvételétől kezdődően ki vagyok tiltva a szent helyekről. Nem otthagytam a Lúkeiont, hanem nem mehetek oda. Bölcsességeddel sem érintkeznék így ezen a szent helyen és módon, mert hol van az iratod és hol vannak a tanúid? Az elmondásod szerinti formában te sem lehettél ott jogesetteddel, Naxosz távollágával egyetemben. Egyébként is csak a »Hattyúmadár« gondolta el a beszélgetésünket jól megfontolt szándékkal.”³⁹

Összegezés

(1) Szókratész a kitiltás jogintézményére mint előrehozott büntetésre tekintettel sem a szent helyeket nem látogathatja, sem a cserzővargák boltjába és a fazekasok üzleteibe mint zárt térbe nem mehet be, illetve nem fogadnák jó szívvel az esetleges *miaszma* miatt sem. Úgy tűnik, hogy nem lehetett szívesen látott

³⁹ Szókratész elképzelt hipotetikus válasza.

beszélgetőtárs; az eljárás kezdetétől különösen nem. A tárgyalását megelőző napon a Déloszba induló hajó felkoszorúzásán – mint szent cselekményen – sem vehetett részt. Ezt az eseményt az *anakriszisz* eljárást végző és a kultuszért felelős arkhón is valószínűleg meglátogatta, amikor Apollón papja a szertartást elvégezte. Nem otthagyta tehát, hanem nem mehetett a Lükeionba sem. (2) Szókratész előrehozott büntetése abban is állt, hogy nem élhetett vizsgálódással teli és teljes életet, hiszen önmaga és mások vizsgálata az *elenkhosz* módszerével gátlás alá került. Kitiltása és *miaszmája* megakadályozta őt a háborítatlan életben, mivel az tartalma szerint előrehozott büntetésnek minősült. A vele szemben meglévő előítélet, a „régí vádak” tartalma miatt voltak olyan személyek, akik Arisztophanészra figyelemmel a szofistákhoz hasonlóan gondolhatták el őt – illetve még azoknál is rosszabbnak, hiszen athéni polgár volt, és az előítéletek szerint a második szofista generációhoz tartozna: a tanítók tanítványa státuszába, aki maga is tanít, aminek az eredménye is látszik szerintük. (3) Az elmondottak miatt gátlássá vált Szókratész filozófusi élete, mert nem élhette az általa választott elfoglaltságát, a vizsgálattal teli életet, azaz nem gyakorolhatta választott életformáját és életmódját. Számára az értelmes lét egyetlen módja, hogy filozófusként az erény kutatásának szentelt életet él. Ennek ellehetetlenülése az étellel való „eltelést” jelenti számára. Az életben neki már nincs más dolga. (4) Az istennek tett szolgálat, a jóslat teljesítése is gátlás alá került. Az istentől kapott értelmezett és levezetett feladata számára az istenesség tartalma volt. Ha az isteni parancsnak nem engedelmeskedik – akár mert nem akarja, akár mert nem teheti – az élete morális szempontból értelmetlenné, értéktelenné válik számára. Felfogása szerint azzal járhatunk az istenek kedvében, ha betartjuk a hazánk törvényeit. Az istennek előírt szolgálat is törvényerejű. Más módja így nincs az életnek Szókratész számára, mint a törvény szabta úton haladni továbbra is; erről letérnie nem szabad, hiszen számára egyedül ez az istenes lét az egyedüli, morálisan is követhető életforma. (5) Euthüphrón ebben a formában és módon nem találkozhatott Szókratészszel a dialógus helyszínének választott térben, mert azt a törvény nem engedélyezi számukra. Tanúk és iratok nélkül, az idézési szabályok Euthüphrón általi megszégésével csak „alkalmatlan kísérletnek” számít peres eljárást kezdeményezni az *arkhón baszileusz* előtt. Az öt évvel ezelőtti esemény újragondolása is szükséges, tekintettel arra, hogy az ógörög jog ismerte az elévülés jogintézményét. Szókratész vonatkozásában a kitiltás akadálya a beszélgetésnek, valamint az eljárási szabályok szabta keret is gátolja a dialógusban leírt formát. Valószínűnek tartom, hogy Platón ebből a megfontolásból nem a Baszileusz sztoába helyezi el az elgondolt beszélgetést, hanem a hivatal előtti ligetbe. (6) A dialógusnak több olvasata is van. Ezeken túl egy teljes és kifejtett *elenkhosz* keretében teszi próbára Euthüphrón szakmai hozzáértését és státuszát Szókratész. Ehhez kapcsolódóan a várost is próbára teszi, amely felruházta a jóst a *timével*, mivel a város csak azt hiszi, hogy

tudja, mi számít istenesnek és jámbornak. Ebben a beszélgetésben nem csupán Euthüphrón becsülete és státusza a tét, hanem a városé is, amely tudatlanságban van abban a kérdésben, amelyben ítéletet és igazságot kíván kimondani, pedig csak jogot szolgáltat, nem pedig igazságot. Így az igazságszolgáltatás és a jogszolgáltatás nem áll egymással fedésben. (7) Miután Szókratész a szent helyekről való kitiltás miatt nem élhet teljes életet, csak a felmentés lenne elfogadható számára az istentelenségi eljárásban. Ma úgy mondanánk, hogy a bűncselekmény hiányában való felmentése. Semmilyen más büntetést nem fogadhat el, mert a teljes filozófusi és az ennek megfelelő istenes élete is csak így lehetséges. Ezért kell az „életből való kigyógyulást” választania, és ajándékot küldenie Aszklépiosznak, amiről Platón *Phaidón* című dialógusa tudósít. A kitiltás és az ezen alapuló eljárási stratégia és taktika szolgáltatja a Szókratész két beszéde közötti törésvonalakat, valamint azok mintázatát. Az úgynevezett harmadik „beszéd” pedig inkább beszélgetés lesz, mert nem a *bémán* (szónoki emelvényen) történt, és az egyéb feltételek is hiányoztak. A „Bögöly” saját döntése alapján nem repül tovább, mivel röpte már a kitiltáskor lehetetlenné vált.

Felhasznált irodalom

- Arisztotelész: *Az athéni állam*. Ford. Ritoók Zsigmond. Budapest, Akadémiai, 1954.
- Arisztotelész: Az athéni állam. In *Államéletrajzok. Aristotelész, Hérakleidész Lembos, Pseudo-Xenophón, Kritias és Héródész Attikos*. Ford. Ritoók Zsigmond, Németh György. Budapest, Osiris–Századvég, 1994.
- Horváth Barna: *A géniusz pere. Szókratész – Johanna*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2003 [1942].
- Horváth Pál (szerk.): *Egyetemes jogtörténet I*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.
- Laczó József: Az athéni állam a tizenegyedik alkotmánymódosítás után. *Szakmai Szemle*, 15. (2017a), 4. 128–148.
- Laczó József: Szókratész pere szinoptikus olvasatban. In Révész Béla (szerk.): *Horváth Barna emlékkönyv*. Szeged, Iurisperitus, 2017b. 118–137.
- Laczó József: Az aszebeia – istentelenség bűncselekménye. *Jog – Állam – Politika*, 10. (2018), 1. 135–166. Online: http://epa.oszk.hu/03000/03010/00009/pdf/EPA03010_jap_2018_1_135-166.pdf
- Pauszaniász: *Görögország leírása I–II*. Ford. Muraközi Gyula. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2008.
- Platón: *Phaidón*. Ford. Kerényi Grácia. Budapest, Európa, 1984.
- Platón: *Lüszisz*. Ford. Mészáros Tamás, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2003.
- Platón: *Euthüphrón*. Ford. Mogyoródi Emese. Budapest, Atlantisz, 2005a.
- Platón: *Szókratész védőbeszéde*. Ford. Mogyoródi Emese. Budapest, Atlantisz, 2005b.
- Platón: *Kritón*. Ford. Gelenczey-Miháltz Alirán. Budapest, Atlantisz, 2005c.
- Platón: *A lakoma*. Ford. Horváth Judit, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2005d.
- Platón: *Euthüdémosz*. Ford. Horváth Judit, Steiger Kornél. Budapest, Atlantisz, 2006.
- Platón: *Kratülosz*. Ford. Horváth Judit, Böröczki Tamás. Budapest, Atlantisz, 2008.
- Szoboszlai-Kiss Katalin: *Alvó demokrácia. Kormányzásról, törvényről, erkölcsről Homérosztól Szókratészig*. Győr, Universitas-Győr, 2018.
- Szlezák, Thomas Alexander: *Hogyan olvassunk Platón-t?* Ford. Lautner Péter. Budapest, Atlantisz, 2000.